

Ігор ГУНЧИК

«РЕЗУЛЬТАТИ РОЗМІРКОВУВАНЬ І ПРАКТИКИ ДОПИТЛИВОГО РОЗУМУ»: М. КРУШЕВСЬКИЙ ПРО ЗАМОВЛЯННЯ, МОЛИТВИ ТА ПСИХОЛОГІЮ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

Систематизовано погляди М. Крушевського на особливості народних молитов і замовлянь. На основі аналізу фольклорних текстів зі збірника Л. Майкова вчений стверджував, що більшість із них не є молитвами, бо не передбачають божество, до якого апелює виконавець фольклору. Через відсутність у них теоцентричної ідеї вони належать до іншого типу текстів — замовлянь, ключовим елементом яких учений вважав побажання, яке має здійснитися. Відзначено також, що погляди на замовляння та народні молитви сформувалися у М. Крушевського під впливом філософії первісного мислення й асоціативної психології. У його дослідженні також використано методологію порівняльної міфології, яку розробив О. Афанасьєв та інші представники міфологічної школи.

Ключові слова: замовляння, народна молитва, побажання, психологія, текст, творчість, віра.

© І. ГУНЧИК, 2016

Після появи праць О. Афанасьєва [1], Ф. Буслаєва [2] та інших представників міфологічної школи, яким належать перші спроби системного дослідження магічно-сакрального фольклору, у 70-х рр. XIX ст. стали усе виразніше проявляти себе нові тенденції у вивченні народних молитов, замовлянь, примовок та інших типологічно споріднених утворень. Їх особливістю було те, що вчені у своїх методологічних підходах до об'єкта досліджень починають потроху відходити від домінуючих на той час принципів порівняльної міфології. Теоретичною основою для аналізу усних зразків народної словесності та, зокрема, оказіонально-обрядового фольклору [3] для багатьох із них стають західноєвропейські праці з філософії та психології. У зв'язку з цим концепція порівняльної міфології О. Афанасьєва, а також його теза про замовляння як залишки язичницьких молитов стали об'єктом гострої наукової полеміки та критики, що внесло значне пожвавлення в дослідження магічно-сакрального фольклору.

Цікавою із цього погляду є російськомовна праця М. Крушевського «Замовляння як вид російської народної поезії» (Варшава, 1875) [5], яка виникла значною мірою під впливом західноєвропейської філософії первісного мислення та асоціативної психології. Фольклорним матеріалом для цього дослідження були переважно російські уснопоетичні твори. Однак, окрім них, разом з іншими слов'янськими, до аналізу було долучено і українські фольклорні тексти, із якими вчений був добре ознайомлений — із найбільших тогочасних збірок магічно-сакрального фольклору П. Чубинського [10] та П. Єфименка [4]. Так, про П. Єфименка, автора фольклорного збірника «Малоросійські заклинання», він згадував у короткій передмові до своєї праці: «Хоч я читав замовляння, розкидані у виданнях Калачова, Рибникова, Тихонравова, Єфименка та в інших книжках, але за збігом обставин я змушений був зупинитися головним чином на замовляннях Майкова...» [6, с. 1]. На фольклорні тексти та їх цитати зі збірки П. Чубинського містяться посилання безпосередньо в самому тексті дослідження. Загалом, не виключено, що українські магічно-сакральні тексти, як і вся українська фольклорна традиція, була знайома М. Крушевському і близька ще з дитинства. Адже відомо, що він народився і тривалий час жив на території Західної України, у Луцьку, який у той час входив до складу Волинської губернії Російської імперії [8, с. X—XI].

Щоб чітко з'ясувати об'єкт подальших досліджень, М. Крушевський уже на початку своєї праці намагався відділити замовляння від власне народних або, як їх називали представники міфологічної школи, язичницьких молитов. На відміну від О. Афанасьєва, учений не ідентифікує ці два фольклорні явища. Головною об'єктивною причиною цього, на його думку, є те, що молитва «передбачає божество, до якого звертається замовляльник, а такого божества, як побачимо, у багатьох замовляннях узагалі немає — обставина неабияка» [6, с. 21]. Учений у такий спосіб констатує, що серед різноманітних замовлянь можна виокремити дві групи магічно-сакральних творів. Перша і більша з них не має божества, користуючись словами автора, «вільна від впливу міфології» і стосується «народної психології». Друга група, чисельно менша від першої, навпаки, містить це божество і пов'язана з міфологією.

Щоб одразу конкретизувати, що він розуміє під замовляннями і чим воно відрізняється від дефініцій фольклористів-міфологів, М. Крушевський на початку другого розділу праці подає його визначення, у якому немає місця ані найменшій згадці про молитву. На думку дослідника, замовляння — це «виражене словами побажання, з'єднане з певним обрядом або без нього, яке повинно бути неодмінно виконане» [6, с. 21]. Цікаво, що у наступній частині своєї роботи, намагаючись пояснити замовляння з позиції «особливостей первісного мислення», дослідник не приділяє жодної уваги з'ясуванню, що таке побажання, яке фактично є ключовим поняттям у його визначенні замовляння. Попри це відомий дослідник магічно-сакрального фольклору В. Петров резюмує з цього приводу: «Замовляння первісно є побажанням-чарою — ось теза, яку висував Крушевський, протиставляючи чару молитві, психологічне визначення замовляння як побажання — міфологічному визначенню замовляння як міфу-молитви-величання» [9, с. 82].

Дотепер залишається загадкою, звідки потрапило у працю М. Крушевського саме поняття «побажання». Не виключено, що він міг його перейняти із праць О. Афанасьєва або інших представників міфологічної школи, які іноді використовували його у своїх дослідженнях, але не надавали йому такої важливої ролі. Не менш імовірним є й те, що кристалізація терміна «побажання» та його ототожнення з

замовлянням відбулося у роботі М. Крушевського під впливом філософської концепції первісного мислення та асоціативної психології, яку він сформулював у першій теоретико-аналітичній частині своєї праці, хоча про нього і сам термін «побажання» там конкретно не йшлося.

Величезний вплив на все це, очевидно, також мало уважне ознайомлення М. Крушевського із фольклорними текстами зі збірника Л. Майкова «Великоруські заклинання» [7]. Якщо проаналізувати й визначити їх жанрову приналежність, то виявимо таке: серед різножанрових магічно-сакральних творів тут домінують власне замовляння, а другими і незначними за чисельністю є народні молитви. У більшості творів жанру замовлянь головною структурною ознакою є наявність побажання, формула якого становить вимовлену вимогу, кінцевою метою якої є зміна ситуації для адресата (раба Божого N) із негативної на позитивну [3, с. 89]. Формула побажання, поряд із зверненням до божественного персонажа, також характерна і для більшості народних молитов. Тож аналізуючи тексти, які належать до жанру замовлянь, М. Крушевський інтуїтивно міг «вийти» на побажання, яке їх усіх поєднує як формальна жанровизначальна ознака. На народні молитви або, за словами вченого, «замовляння, які передбачають божество», М. Крушевський натрапляв рідше через їхню незначну кількість у збірнику Л. Майкова. Проте їх також аналізував і пояснював, що можна спостерігати в деяких підрозділах третьої частини його праці. Крім того, мати справу більше із замовляннями, аніж із молитвами, ученому доводилося ще й через те, що з досліджуваного матеріалу він свідомо вилучив частину народних молитов, які називав «замовляннями апокрифічного походження», що, на його думку, «вимагають цілком іншої підготовки» [6, с. 1].

Щодо побажання як ключового елемента замовлянь у визначенні М. Крушевського, то тут потрібно зазначити, що цю власну важливу продуктивну ідею, яку сам же вперше чітко сформулював у своїй праці, у подальшому учений-мовознавець так і не опрацював. Через десятки років її розвинули й обґрунтували інші дослідники магічно-сакрального фольклору, зокрема, Ф. Зелінський, М. Познанський, В. Петров та ін. Хоча були й такі, хто піддавав критиці цю засадничу тезу замовляння, скажімо, О. Потебня.

Зосередження першочергової уваги саме на фольклорних творах жанру замовляння у праці М. Крушевського було, очевидно, свідомим. По-перше, тексти цього жанру магічно-сакрального фольклору були найбільше представлені у російському збірнику Л. Майкова. І цього не міг не зауважити сам дослідник. По-друге, вони майже не містили міфологічного компонента, із яким асоціювалося уявлення про божество, і відображали первісне мислення з його народною психологією і світоглядом.

Були ще й інші вагомі причини, які вплинули на звуження об'єкту дослідження до «замовлянь, які не передбачають божество». Річ у тім, що наукова праця про замовляння М. Крушевського була його випускною дипломною роботою у Варшавському університеті і, по суті, вирішувала долю отримання грошової нагороди та друкування її за кошт навчального закладу як найкращої. Тому вибір саме такого напрямку дослідження забезпечував автора від критики під час захисту. Не випадково М. Колосов — науковий керівник дипломної М. Крушевського — у своєму поданні на раду історико-філологічного факультету єдиною вадою роботи свого студента назвав те, що він вимушений був «стати на хисткий ґрунт порівняльної міфології» [11], що, на його думку, позбавило багатьох висновків наукової міцності й дало можливість багато в чому не погодитися з автором. Як бачимо, за використання методології порівняльної міфології працю М. Крушевського могли піддати жорсткій критиці. Цього «негативу» найбільше і намагався уникнути М. Крушевський.

Головною ознакою народних молитов М. Крушевський, услід за очільниками міфологічної школи, вважав наявність у них ідеї божества. Однак її походження і суть він уже розглядав із позицій філософії первісного мислення та психології асоціації ідей. На його думку, розум первісної людини, не будучи спроможний відділити себе від зовнішнього світу, сприймає усе довколишнє як життя, де будь-яке явище уявляється йому дією, яка передбачає певну дійову істоту. «Не будучи у змозі уявити собі життя, — стверджує М. Крушевський, — він повсюди у природі бачить ті самі події, з яких складається його власне життя. Вражений гігантськими явищами природи, над якою він ще не має влади, він наділяє гадані дійові особи надприродною силою. Усе більше розвиваючись, розум робить перший грубий

аналіз усього існуючого: у різноманітних явищах вбачає декілька загальних категорій. Замість невизначених один одному чужих духів, які населяють окремі предмети в епоху фетишизму, з'являються божества політеїзму, божества цілих категорій явищ, які перебувають один із іншим у певних чітко визначених відносинах» [6, с. 11].

Усі теоретичні узагальнення і висновки з дослідження М. Крушевського стосуються передусім замовлянь як текстів найпоширенішого жанру оказіонально-обрядового фольклору. Однак вони у більшості прийнятні і для народних молитов, які вчений називав «замовляннями, що передбачають божество». Це стосується і такого важливого елемента як віра людини, на якій ґрунтується дієвість замовлянь, народних молитов та всіх інших магічно-сакральних творів. На відміну від інших дослідників, автор приділив цій темі значну увагу і розглядав у ній два важливі аспекти або два різновиди віри, а саме: 1) віру в можливість нав'язати свою волю божеству, людині або певним предметам і обставинам та 2) віру у слово людське як найпотужніший засіб нав'язати кому-небудь або чому-небудь свою волю [6, с. 21]. Обидва типи «інтелектуальних вірувань», як їх називає вчений, притаманні людському розуму на певному ступені його розвитку і доводять їх наявність у різних, зовсім далеких один від одного народів. Перша з них, а саме віра у можливість нав'язати свою волю божеству, характерна для релігії у першій фазі свого розвитку, яка називається фетишизмом. Саме до цієї епохи, зазначає дослідник, і слід зараховувати появу замовляння [6, с. 21].

Виникнення віри в можливість нав'язати свою волю вже не божеству, а чому-небудь сторонньому М. Крушевський натомість гіпотетично пов'язує з поглядами первісної людини на суть причини. «Уявлення про причину, — зазначає вчений, — первісний розум відокремлює від явищ, в яких вона, так би мовити, проявляється найяскравішим чином, тобто від явища, від виникнення нових подібних особин — народження тварин від батьків і рослин, від сімені рослин. Для нього причина є *причина породжувана, causa efficiens*, як висловлювалися перипатетики та схоластики. З іншого боку, для цього достатньо вельми частого проходження одного за одним двох явищ, щоб визнати перше з них причиною другого. Від такого переконання тільки один

крок до віри, що, створивши довільно причину, ми можемо створити наслідок... Віра ця не характеризує людину тільки на першому ступені її розвитку. У формі віри в можливість піднятися над законами природи, оволодіти природою вона заходить далеко в історію...» [6, с. 22].

На користь існування другого різновиду — віри у слово — М. Крушевський наводить значно більше аргументів. По суті, вони стосуються не тільки віри, а є тими ознаками, які характеризують тексти замовлянь і народних молитов, а також інших жанрів магічно-сакрального фольклору. Цими аргументами у праці дослідника є такі дев'ять цілісних, «не позбавлених значення міркувань»: 1) слово для первісної людини — не просто колихання повітря, а предмет дотиковий, матеріальний; воно могло навіть здаватися живою істотою, як ведична *Gayatri* (молитва); 2) слово уявлялося первісній людині причиною відповідного явища, і то причиною породжувальною (*causa efficiens*); 3) для людського розуму властиво затримувати у пам'яті факти, що підтверджують, випускаючи з уваги заперечувальні; 4) обов'язкова наявність у текстах імені тієї особи або згадки про шерсть тієї худоби, що їх замовляють; 5) неживі предмети або навіть деякі зміни у предметах (напр., різноманітні хвороби) здаються народові живими та розумними істотами, через що згадування їхніх назв може викликати їх самих; 6) не тільки явище, що існує насправді, але і явище, що існує тільки на словах, може відтворити інше подібне на ділі; 7) вельми багато, якщо не всі замовляння — твори поетичні (тобто прекрасні), а відомо, що всі народи надають поезії, віщому слову небесне походження та чарівну силу; 8) сам зміст замовляння змушує припустити, що віра в його силу є віра у слово; дія та предмети, які їх часто супроводжують, становлять далеко не суттєву їх ознаку: значна кількість текстів їх позбавлена; суттєва частина замовляння є саме побажання; 9) у кінці майже кожного замовляння стоїть частина, яку можна назвати закріпленням; цією формулою, здається, сам народ засвідчив, що силу замовляння він бачить у слові [6, с. 23—27].

Власний погляд М. Крушевський висловив також на походження та еволюцію замовлянь і народних молитов. На його думку, із епохи фетишизму, коли виникли ці магічно-сакральні тексти, замовляння зазнали багато змін. Простежити їх історію майже не-

можливо. Твори, які живуть в устах народу, містять нашарування епох, що створили найрізноманітніші комбінації. Старі замовляння відрізняються від нових тим, що їх сила первісно спиралася на віру в людське слово. Відповідно, у переконанні сучасного століття ця сила полягає у формальній стороні, зокрема у точному виголошенні тексту та виконанні певного обряду.

Крім цих двох — «першої й останньої ланки історії замовляння», дослідник виділив ще й третю — перехідну. Вказівки на її існування, за М. Крушевським, є в самих текстах. Як приклад, учений наводить таку формулу: «*Не я говорю, не я виговорюю, говорить, виговорює сама пресвятая Богородиця*». Коментуючи фольклорні твори з подібними формулами, науковець вважає, що вони демонструють той етап, коли віра у слово у них була швидко забута. «Народ почав осмислювати це явище, підшукувати йому розумну основу». Як наслідок, сила цих замовлянь стала ґрунтуватися на авторитеті божества. «В інших замовляннях вона ґрунтується на авторитеті знахаря, який замовляє» [6, с. 28].

Таким чином, за М. Крушевським, магічно-сакральні твори, які не містять божества і сила яких ґрунтується на авторитеті знахаря, є найдавнішими і належать до першої ланки історії замовляння. Другу, «перехідну», ланку демонструють переважно народні молитви, тобто замовляння, сила яких полягає в авторитеті божества. І третій, завершальний, етап — це сучасні тексти, сила яких полягає у формальній стороні, зокрема правильному виголошенні та виконанні самого обряду. Із погляду сучасної фольклористики, важливість цих міркувань полягає ще й у тому, що М. Крушевський одним із перших здійснив спробу виділити і протиставити дві жанровизначальні ознаки, які відрізняють народні молитви від замовлянь. Ними є теоцентризм, який учений називає авторитетом божества, та антропоцентризм, тобто авторитет виконавця-знахаря.

Цікавими видаються також думки М. Крушевського про обрядовий контекст замовлянь і народних молитов. Серед цих текстів, зазначає дослідник, є чимало таких, які передбачають дію. Їх можна поділити на дві групи: ті, у яких сила ґрунтується на слові, і ті, сила яких полягає в дії з певними матеріальними предметами. Останні вчений називає чарами, тобто «таємними лікарськими засобами, яких

сила невідпорна» [6, с. 28]. Такі різноманітні дії, як здмухування, обплювання, висмоктування та інші, на переконання М. Крушевського, разом зі словами становлять сутність замовлянь, і тому їх не можна розглядати окремо від словесного тексту. Адже в розумінні первісної людини відмінності між дією і предметами, із одного боку, і словом — із іншого, не було, для неї слово було таким же матеріальним, як предмети та дії, що їх виконували під час замовлянь [6, с. 29].

Загальні погляди вченого на народну словесність, у тому числі на замовляння і молитви, із позицій філософії первісного мислення й асоціативної психології М. Крушевський виклав у першому розділі праці. Цю частину можна назвати тією теоретико-аналітичною основою, ключовими ідеями якої він керувався під час вивчення та пояснення замовлянь і народних молитов. Ці міркування вплинули пізніше й на О. Потебню, який після ознайомлення з дослідженням М. Крушевського змінив свої погляди на два основні жанри магічно-сакрального фольклору, а згодом створив мовознавче вчення про внутрішню та зовнішню форму слова.

Найважливіше, за М. Крушевським, потрібно розуміти відмінність творів народної словесності від літературних зразків, яка з логічного боку зумовлена особливостями первісного мислення. Розглядаючи два приклади народних вірувань, учений зазначає, що розум і процес мислення первісної людини, якій вони притаманні, «були цілковито відмінні від нашого розуму і процесу мислення». Тому дослідник ставить перед собою завдання з'ясувати, у чому «полягає відмінність нашого мислення від мислення первісного розуму». На думку вченого, він є таким самим, як розум і процес мислення сучасної людини: первісний розум спостерігав окремі випадки, робив із них загальні висновки, а потім застосовував їх для нових окремих випадків. Однак первісний розум діяв швидше та сміливіше, допускаючи логічні помилки. Тому первісне світобачення повністю засноване на діях і сміливих висновках, тоді як сучасне перепоповнене результатами точного, логічно перевіреного мислення.

Аналізуючи особливості первісного мислення та логічний зміст первісного розуму, М. Крушевський намагається пояснити, чому використовує для їх означення термін «первісний». «Первісними» вони

тут названі лише на тій підставі, — зазначає він, — що мається на увазі «первісний» світогляд народу, в якому вони виявляються на кожному кроці і в якому їх неможливо вважати логічними помилками, аномаліями розумового процесу, а навпаки — абсолютно природними результатами дитячого розуму» [6, с. 3]. Саме тезу, що «для дитячого розуму достатньо мізерної підстави, щоб пов'язати дві речі» [6, с. 4], дослідник вважає загальною формулою всіх логічних особливостей первісного світогляду.

Людський розум має схильність сплутувати спостереження з висновком. Через те у природі первісна людина бачить явища і робить висновок, що це дії. Оскільки дії передбачають дійову особу, її бачаться скрізь живі, обдаровані розумом і свободою діячі. Так само народ може зближувати два предмети, які схожі однією рисою, хоча вони доволі не подібні за багатьма іншими ознаками. Це одним найпростішим способом набуття нових знань для первісного розуму М. Крушевський вважає висновок за аналогією (А подібне до В як С), який часто зливається з дедукцією із хибних спостережень [6, с. 5].

Крім того, є інші, вже відомі в думці логічні особливості первісного мислення, психологічний процес утворення яких дуже важливий. До них належать аксіоми — загальні істини, які незаперечні й не потребують доведення і на які, розмірковуючи та діючи, спирається людина. «Вони звичайно не усвідомлюються, проте притаманні будь-якому мисленню, і ніяке мислення без них неможливе. Ці ж бо аксіоми і є різними для різних епох людського розуму» [6, с. 5—6]. М. Крушевський розглянув дві такі аксіоми. Перша — це схожість причини з наслідком. Друга полягає в тому, що дія на частину предмета (або на річ, яка розглядається, як його частина) є дією на сам предмет [6, с. 7]. Таких аксіом, на думку автора, є вельми багато. Вони є «не нерухомі, а різні для різних епох життя людства; вся їх сила ґрунтується лише на непохитній вірі в них мислячого суб'єкта, і тому ми цілком маємо право називати їх інтелектуальними віруваннями нарівні з віруваннями релігійними» [6, с. 8].

Це однією тезою, яку обстоює М. Крушевський у першій теоретичній частині своєї праці, є вплив первісного мислення і світогляду на тривкість у часі творів усної словесності та явищ народної культури. Аналізуючи первісне світобачення, дослідник перекона-

ний, що в ньому домінують уявлення, які можна поділити на три типи. Усі вони підпорядковані законам психології асоціації ідей, що можна узагальнити так: «Дві ідеї, що мають що-небудь спільне, взаємно притягуються» [6, с. 10]. Ці уявлення та поодинокі знання первісної людини — єднальна ланка між народною психологією і міфологією. Останньою вони стають тоді, коли складуться в суцільні образи, епізоди, об'єднані в одне органічне ціле. Саме в міфології зберігаються всі задатки майбутнього життя народу. Під впливом міфологічних поглядів, уважає вчений, складено всі народні твори. З часом один світогляд змінюється іншим. Але «скалки давнього світогляду» продовжують жити і розвиватися. Продукти народного життя нагадують дерево, коріння якого швидко засихає, але гілки пускають нові пагони, не подібні на попередні; вони у свою чергу стають корінням нових — і так до нескінченності. Тривкість первісного світогляду полягає в тому, що він є своєрідним живим організмом, на який майже не впливає свідомість і воля людини [6, с. 12—14].

Наступна теза, що, за словами М. Крушевського, «важлива для характеристики народних творів, стосується особливостей первісної мови у зв'язку з первісною думкою. Її суть полягає у тому, що відношення між первісним і сучасним мисленням подібне до відношення слова первісної людини і слова людини сучасної, адже думка і слово — не два різні факти, а один і той самий факт або два боки одного і того ж факту. Думка в первісному мисленні і слово первісної людини, стверджує вчений, — це своєрідна картина предмета з одною найбільше значущою ознакою. Натомість думка в сучасному мисленні і слово сучасної людини — це умовний знак предмета. Тому народна творчість — це не продукт марної фантазії, як вважали попередні дослідники, а результати розмірковувань і практики допитливого розуму [6, с. 15—16].

Керуючись цією філософією первісного мислення та асоціативною психологією, а також прагнучи резюмувати сказане раніше, М. Крушевський поділив твори народної творчості на дві групи: 1) ті, які складають матеріал народно-психологічний, і 2) ті, які складають матеріал міфологічний. Перші з них вільні від впливу цілноскладених міфів, другі — складені під впливом міфологічного світоспоглядання. Тут вчений також подав підсумкову характеристи-

тику трьох основних категорій первісного розуму. На його думку, знання першої категорії мають бути спільними для всього людства, знання другої та третьої можуть бути тільки загальними [6, с. 17—18]. Дослідникові потрібно розуміти, що світогляд народу змінюється, тому неможливо відмежувати твори однієї епохи від іншої: кожен світогляд має нашарування. А оскільки народні твори не виникають, а складаються з давно знаного матеріалу, потрібно аналізувати їхні мотиви — стереотипні прийоми, які мало варіюються і є їх найдавнішою, найсуттєвішою частиною [6, с. 19].

Не менш важливим для розуміння концептуальних ідей М. Крушевського є третій розділ його праці, який повністю присвячений науковому аналізу або, як висловлювався сам вчений, безпосередньому «поясненню» текстів замовлянь зі збірника Л. Майкова. Ця частина праці вченого цікава передусім тим, що практично реалізує власний метод аналізу фольклорних явищ, який вчений розробив у перших двох розділах на основі осмислення філософії первісного мислення та асоціативної психології і вперше використав для дослідження магічно-сакрального фольклору. Розділ також демонструє, що дослідник паралельно послуговувався і методологією порівняльної міфології О. Афанасьєва, за що його критикував науковий керівник М. Колосов.

Кожен із двадцяти чотирьох підрозділів цієї частини праці М. Крушевського присвячений аналізу творів того чи іншого функціонального різновиду оказіонально-обрядового фольклору, серед якого у жанровому відношенні переважають замовляння, рідше — народні молитви. Більшість цих функціональних різновидів належать до лікувально-зцілювальної тематичної групи (6—22) і пов'язані з народною медициною, інші — стосуються родинно-сімейної (1—5) та промислово-господарської (23, 24) тематичних груп [6, с. 23—24].

Методика аналізу магічно-сакрального тексту в М. Крушевського передбачала з'ясування первісних уявлень й асоціацій, які пов'язані з певною групою замовлянь, визначення «психологічних мотивів» [6, с. 31—33], зв'язків між явищами. Загальним тлом для цієї характеристики авторів слугувала міфологія, яка, на думку вченого, переважно «обертається навколо одного фізичного явища грози». Із цього приводу у висновках М. Крушевський зазна-

чав, що на первісний світогляд народу міф про Громовака має величезний вплив. Тому, «хоч як не переконливі факти, — стверджує науковець, — дослідникові, змушеному на кожному кроці бачити грозивий міф, важко зрестися сумніву — невже можна все пояснити одним простим фізичним явищем! Тим більше, що швидко виробляється звичка всюди і раніше за будь-яке дослідження бачити все той же грозивий міф» [6, с. 66—61]. Усі свої пояснення М. Крушевський ілюстрував прикладами замовлянь чи їх цитатами. Крім основного російського матеріалу, він наводить текстові паралелі зі слов'янського магічно-сакрального фольклору (українського, польського, чеського, словенського), а також із зарубіжного — німецького, англійського, давньоіндійського (зі збірника «Атхарваведа»).

Народні молитви вчений традиційно називав замовляннями, у яких часто виділяв формулу звернення до божества. Наприклад, замовляннями названо прохальні тексти до Покрови Пресвятої Богородиці, до якої молилися дівчата, щоб вийти заміж, а також магічно-сакральні утворення «при пологах» [6, с. 41—42], «від безсоння немовляти» [6, с. 42—43], «від золотухи» [6, с. 48] та ін. У деяких замовляннях «від лихоманки», зазначає вчений, «звертаються за допомогою до богині Зорі» [6, с. 51]. Дослідник також неодноразово акцентував увагу на процесі заміни язичницької істоти християнською, скажімо, Зорі на Пресвяту Богородицю [6, с. 53]. У деяких замовляннях, твердить учений, «Зоря, у більшості випадків під іменем Богородиці, тільки згадується, але ніякої ролі не відіграє» [6, с. 63].

Траплялося, що М. Крушевський навіть ототожнював замовляння із народною молитвою. Це можна спостерігати в підрозділі «Від причини» (22), у якому автор наводить приклад польської молитви-оберега «на сон» та її російський відповідник. Коментуючи цей випадок, дослідник зазначає: «У католицьких молитвах збереглося безліч християнізованих замовлянь. Мені довелося чути **молитву**, в основі якої лежить щойно вказаний мотив: «*Kiedy kładnę się spać, / Nic mi się z tego nie może stać: / Matka Boska ze mną, / Pan Jezus przede mną, / Stróż Anioł przy mnie, / Krzyż św. na mnie*». Це більше подібні з цією молитвою має замовляння під номером 249: «*Ложусь я, раба N, / Под Богородицкий хрест, / Под Спасову ручку: / Крест надо мной, /*

Крест передо мной, / Крест креста ублажает, / Ангел меня сохраняет...» [6, с. 64—65].

Отже, праця М. Крушевського «Замовляння як вид російської народної поезії» і викладені в ній погляди на замовляння і народні молитви відображає у фольклористиці перехідний етап від міфологічної до психологічної школи у вивченні уснопоетичних явищ і, зокрема, основних жанрів магічно-сакрального фольклору. Вчений уперше чітко відділив замовляння від народної молитви, зазначивши, за В. Петровим, що «замовляння — це не прохання-молитва-величання божества, а побажання-чара, яка не має ніякого стосунку до божества, яка сама в собі містить силу свого безпосереднього існування» [9, с. 82]. Із позицій асоціативної психології М. Крушевський також вказав на важливість у замовляннях і народних молитвах такого чинника як віра, виділивши два її різновиди. Крім того, дослідник зробив спробу пояснити первісний світогляд і з'ясувати психологічні основи мислення в народній творчості, а також, керуючись сформованими теоретичними ідеями, запропонував власну оригінальну методику аналізу фольклорних текстів замовлянь і народних молитов.

1. *Афанасьев А.Н.* Поэтические воззрения славян на природу : в 3 т. / А.Н. Афанасьев. — Москва : Солдатенков, 1865—1869. — Т. 1. — 800 с. ; Т. 2. — 784 с. ; Т. 3. — 840 с. (репринт — Москва : Индрик, 1994).
2. *Буслаев Ф.И.* Исторические очерки русской народной словесности и искусства / Ф.И. Буслаев. — Санкт-Петербург : б. и., 1861.
3. *Гунчик І.* Український магічно-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування: монографія / І. Гунчик. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. — 232 с.
4. *Ефименко П.С.* Сборник малороссийских заклинаний / П.С. Ефименко // Чтения в Императорском Обществе истории и древностей рос. при Московском ун-те. — 1874. — Кн. 1. — С. 1—70.
5. *Крушевский Н.В.* Заговоры как вид русской литературы / Н.В. Крушевский // Варшавские университетские известия. — 1876. — № 3. — С. 3—69.
6. *Крушевський М.* Замовляння як вид російської народної поезії / М. Крушевський ; упоряд., пер., вступ, ст., дод. З.О. Пахолок. — Луцьк : Вісник К, 2002. — 192 с.
7. *Майков Л.* Великоорусские заклинания / Л. Майков // Записки Императорского рус. географического общества по отделению этнографии. — Санкт-Петербург : б. и., 1869. — Т. 2. — С. 417—580.

8. Пахолок Э. Дебют видатного лінгвіста / Э. Пахолок // Крушевський М. Замовляння як вид російської народної поезії / упоряд., пер., вступ, ст., дод. Э.О. Пахолок. — Луцьк : Вісник К, 2002. — С. VII—XXXV.
9. Петров В. Заговоры (публикация А. Мартыновой) / В. Петров // Из истории русской советской фольклористики. — Ленинград : Наука, 1981. — С. 77—142.
10. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским рус. географическим обществом. Юго-Западного отделения. Материалы и исследования, собранные П.П. Чубинским. — Санкт-Петербург : б. и., 1868. — Т. 1. Общее предисловие. Легенды, загадки, пословицы, колдовство. — 468 с.
11. Cesarski Uniwersytet w Warszawie / Archiwum Państwowe M. St. Warszawy. — Sygn. 385.

Ihor Hunchyk

«THE RESULTS OF THINKING
AND PRACTICE OF AN INQUIRING MIND»:
M. KRUSHEVSKIY ON INCANTATIONS,
PRAYERS AND PSYCHOLOGY
OF FOLK CREATIVITY

The work of M. Krushevskiy, in which his views on the peculiarities of folk prayers and incantations are expressed, is analyzed in the article. After analyzing the folkloric texts from L. Maikov's collection, the researcher claimed that most of them are not prayers because of not mentioning the deity, invoked by the performer of folklore. On the contrary, they have no theocentric idea, and therefore they are classified as incantations. The scientist regards wishes, which should necessarily come true, as their key segment, It is noted that M. Krushevskiy

formed views on folk prayers and incantations under the influence of the philosophy of primeval thinking and associative psychology. Furthermore, the methodology of comparative mythology, which was developed by O. Afanasyev and other representatives of the mythological school, is partially used in the study.

Keywords: folk prayer, folklore, wish, text, incantations, psychology.

Igor Hunchyk

«РЕЗУЛЬТАТЫ РАЗМЫШЛЕНИЙ
И ПРАКТИКИ ПЫТЛИВОГО УМА»:
Н. КРУШЕВСКИЙ О ЗАГОВОРАХ,
МОЛИТВАХ И ПСИХОЛОГИИ
НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА

Систематизированы взгляды Н. Крушевского на особенности народных молитв и заговоров. На основании анализа фольклорных текстов из сборника Л. Майкова исследователь утверждал, что большинство из них не являются молитвами, потому что не предусматривают божество, к которому обращается исполнитель фольклора. Ввиду отсутствия у них теоцентрической идеи они относятся к другому типу текстов — заговорам, ключевым элементом которых ученый считает пожелание, которое обязательно должно осуществиться. Отмечено также, что взгляды на заговоры и народные молитвы Н. Крушевский сформировал под влиянием философии первобытного мышления и ассоциативной психологии. В его исследовании также использована методология сравнительной мифологии, которую разрабатывал А. Афанасьев и другие представители мифологической школы.

Ключевые слова: заговор, народная молитва, пожелание, психология, текст, творчество, вера.